

KÜRESEL GÜÇLERİN ORTA ASYA İLE EKONOMİK İLİŞKİLERİ¹ ECONOMIC RELATIONS OF GLOBAL POWERS WITH CENTRAL ASIA

Sabina Malikova

Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Avrasya Araştırmaları Ana bilim Dalı

ÖZET

Küreselleşme ile birlikte güç merkezi olma vasfı daha da güçlenen dünyanın egemen güçleri her tarafı etkileyen bir yapıya sahip olmuşlardır. Bu güçlerin Orta Asya'ya da ilgisiz kalmaları beklenemezdi. Çünkü Orta Asya Bölgesi zengin yer altı ve yer üstü kaynakları ile ilgi çekici ve ilginç bir yapıya sahipti.

Türklerin ilk ana yurdu olarak kabul edilen Orta Asya tarihsel süreçte her zaman egemenlik savaşlarının sahası olmuş bir dünya parçasıdır. Tarihin en eski dönemlerinden beri Orta Asya'da ahali olarak varlığını sürdüren Türkler, Dünyanın küresel güçlerinin hâkimiyet kavgasının arasında kalmışlardır. Bazen bölge içi büyük güçlerin bazen de bölge dışı güçlerin küresel rekabetinin ve güç konusunda boy ölçüşmesinin derin etkileri her zaman hissedilmiştir.

Uzaktaki küresel güçlerden daha çok imkân ve fırsata sahip olan Rusya ve Çin'in daha fazla gündem belirlediği Orta Asya'da çeşitli istilalar, bölgesel savaşlar, bölünme stratejileri, kısacası güç savaşları değişmez kader halini almıştır.

Bu çalışmada Orta Asya'da ekonomik anlamdaki ilişkileri ile Büyük Güçler diye de adlandırılacak küresel güçlerin pozisyonu teorik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda çeşitli bölgesel, etnolojik ve dinsel kavgaların bile temelinde dünyanın büyük güçlerinin ekonomik çıkarlarının etkili olduğu görülmüştür. Özellikle Rusya ve Çin'in böl-yönet politikasının Orta Asya'nın ahalisinin son üç yüz yıllık kaderinin belirleyici etkileri olmuştur. Sanki bu iki gücün birbirleriyle anlaşarak bölgeleri paylaşıp istila ettiği ve bunun sonucunda oluşturmuş oldukları sömürü düzeninin kendilerini güçlendirirken Orta Asya'daki toplumların yoksulluğunun arttığı şeklinde bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: Orta Asya, Küresel Güçler, Küreselleşme, Ekonomik İlişkiler

ABSTRACT

The dominant worldpowers, whose qualification of being a power center got stronger with globalization, have had a structure that affects everywhere. These powers could not be expected to be main in different to Central Asia. Because the Central Asia Region has an interesting structure with its rich underground and above ground resources.

Considered as the first homeland of the Turks, Central Asia is a part of the world that has always been the domain of sovereignty wars in the historical process. The Turks, who have been living in Central Asia since the earliest times of history, have been in the struggle of the world's global powers. The great effects of the global competition, sometimes between the great powers with in there region and sometimes by the powers outside the region, have always been felt.

Russia and China have more opportunities in Central Asia than distant global powers. For this reason, various invasions, regional wars, division strategies, in short, power wars in Central Asia have become an unchangeable fate.

¹ Bu çalışma, Sabina Malikova'nın Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı'na takdim ettiği yüksek lisans tezinden üretilmiştir

In this study, the economic relations in Central Asia and the position of the global powers, which can also be named as Great Powers, were evaluated with the method of theoretical analysis. As a result of this evaluation, it has been determined that the economic interests of the great powers of the world are effective on the basis of even various regional, ethnological and religious conflicts. Especially Russia and China's divide-and-rule policy has been the determinant of the fate of the Central Asian people for the last three centuries. It was as if the set of power agreed with each other and shared and invaded the regions and as a result, the poverty of the societies in Central Asia increased while the exploitation order they formed strengthened themselves.

Keywords: Central Asia, Global Powers, Globalization, Economic Relations

Giriş: Amaç, Kapsam, Sınırlılıklar, Materyal ve Metod

“Orta Asya’da Güç Mücadelesinin Ekonomik Boyutu” adıyla ele alınan bu çalışmada Türklerin ana yurdu olarak bilinen Orta Asya’nın ekonomik anlamdaki ilişkilerdeki pozisyonu analiz edilmiştir.

Taraması yapılan bütün çalışmalarda Türklerin ana yurdu olarak anlatılan Orta Asya’nın sahip olduğu zengin yeraltı kaynakları, su kaynakları ve bunların yanında var olan verimli ve çok geniş tarım alanları sebebiyle önemli olduğu ve bir anlamda bu sebeplerden ötürü önem verildiği bilinmektedir. Bu öneminden dolayı, dünyadaki büyük güçlerin mücadele alanları olarak öne çıkmaktadır. Büyük güçlerin tamamının dönem dönem farklı olanlarının öne çıktığı ama ilgileri ve müdahalelerinin hiç bitmediği ve tahminen bundan sonra da bitmeyeceği Orta Asya, insan kitlesinin ağırlığı bakımından en eski dönemden beri ağırlıklı olarak Türklerin yaşamını sürdürdüğü bir coğrafya parçasıdır. Zamanla bölgeye yerleşmiş veya stratejik kaygılarla yerleştirilmiş Türklerden başka etnolojik unsurlar da varlığını sürdürmektedir.

Çalışmamız birbirine bağlı üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kavramsal çerçeve ele alınmış, ikinci bölümde tarihsel Süreçte Orta Asya değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Üçüncü bölüm ise günümüz ağırlıklı olarak Orta Asya’nın cazibeli yönlerinin analizi ve bu çekici yönünden dolayı oralarda devamlı at oynatan küresel güçlerin bulunuşlarının asıl nedeni olan ekonomik ilişkilerinin analizi yapılmıştır.

Bu araştırma ile küresel güç nitelikli devlet ve toplumların ekonomik bağlamda Orta Asya ile ilişkilerinin ekonomik boyutlu bir şeklinin anlaşılması ve anlatılması amaçlanmaktadır. Son derece karmaşık olan ilişkiler sistemi içerisinde yaşayan ve çoğunluğu Türkiye ile yakın kültürel bağı olan insanların sahip olduğu kaynakların kullanımında söz sahibi olamayışlarının nedenlerinin izah edilmesi ilâve amaçlar arasında yer almaktadır.

Araştırmada teorik analiz yöntemi benimsenmiştir. Sosyal bilim alanlarının tamamına yakınında kullanılan bu yöntemle problemin tanımlama, açıklama ve örneklendirme yöntemleri kullanılmak suretiyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmada kaynak olarak Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Kütüphanesi kaynakları ve veri tabanlarında var olan taramalarla tespit edilen makalelerin analiz edilmesi benimsenmiştir. Bunun yanı sıra, çeşitli kişisel kütüphanelerdeki veri kaynakları da değerlendirilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

Çalışmamız açısından önem arz eden kavramları analiz etmek mecburiyeti bulunmaktadır. Çünkü her bilim alanı kendi kavramlarıyla içerisine dahil olunacak yapıda olmaktadır. Kavramlar alanları açan pencereler gibi görev üstlenmiş durumdadır.

Bu bağlamda güç kavramının ne demek olduğunun vurgulanması ile kavramsal çerçeve konusuna başlamak mümkündür.

1.1. Güç

Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerin temel kavramlarından biri olarak öne çıkan güç, popülaritesini arttıran bir yapıya sahiptir. Çünkü ülkelerin politikalarını anlamak için güç ile bağlantılı politikalarına bakmak icap edecektir (Sağlam, 2014:1). Bununla beraber, Antik Yunan kaynaklarından beri siyaset teorisi ve siyaset bilimi tarihinde güç kavramı, devamlı olarak en önemli izah edici bir kavram olarak yerini almayı başarmıştır.

Yapılan çalışmalarla güç kavramının hiçbir zaman tek boyutlu bir tarzda ele alınamayacak bir kavram olup çok yönlü ve karmaşık bir kavram olarak ele alındığı anlaşılmaktadır.

Güç konusunda öne çıkan teoriler realizm ve neo realizm yaklaşımlarıdır. Realizm güç konusunda ulus devlete atıfta bulunmaktadır. Realizmi Antik Yunan'da Thueydides'e kadar götürebilmek mümkündür. Ondan sonra Machiavelli'nin kanunlar ile ilgili görüşleri realizm konusunda belirleyici olmuştur. Machiavelli'den sonra İkinci Dünya Savaşı Sonrasındaki dünya gerçeklerine vurgu yapan Morgenthau'nun görüşleri önemli yer tutmuştur. Morgenthau, gücü erdemlilik üzerine yerleştiren bir anlayış geliştirdi. O, politik hareketin gücü tutmak, arttırmak ve sürdürmekte yönlendirici olduğunu öne sürmektedir. KennethWaltz ise uluslararası ilişkiler teorisini insan doğasının uzağına taşıyarak modernleştirdi. Waltz'ın yaklaşımı neo realist yaklaşım olarak kaydedildi. O, analizlerinde yapı düşüncesine vurgu yaparak devletlerin ve karar alıcıların insan doğasından daha farklı bir formülasyona gitmiştir. O, bu bağlamda devletlerin güçleri konusunda göreceli bir durumun olduğu fikrini öne sürmüştür (Antunes-Camisao, 2018:1-5).

Nye, gücü aşka benzeterek, gücü deneyimlemenin tarif etmek ya da ölçümlemekten daha kolay olduğunu öne sürmektedir. Ona göre, güç, birinin amaç ve hedeflerini gerçekleştirebilmesi demektir. Sözlük, gücü, bir şeyleri ve diğerlerini kontrol edebilmek olarak anlatmaktadır (Nye, 1990:177). Dahl, güç fikrinin sosyal teoriyi geliştirenlerce sıklıkla eski olarak takdim edildiğini ifade etmektedir (Rahim, 1988:491).

Bir başka tanıma göre, güç, devletler arası ilişkilerde önemli bir yere sahip olan bir kavram olarak "bir devletin kendi çıkarlarını koruma veya taleplerini karşı tarafa kabul ettirme konusunda sahip olduğu maddi ve manevi potansiyel" olarak tanımlanmaktadır (Sağlam, 2014:1).

Gücü iyi değerlendirmek siyasi durumu anlamak için gerekli olduğundan gücü iyi değerlendiremeyen siyasetçilerin büyük bir olasılıkla başarılı olamadıkları söylenebilir. Siyaset bilimciler, gücün nerede olduğunu, nasıl kullanıldığını ve nasıl bölündüğünü kendi kabiliyetleri ve algılarına göre tespit edebilmektedir. Aslında, bütün bu ifadeler gücün tanımlanmasının zorluğunu öne süren yaklaşımlar niteliğindedir (Küçükcan, 2004: 49). Gücün tanımlanmasının bu ölçüde zor olmasının nedeni gücün kullanımının perde arkasında farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü gücü elinde tutanlar kendilerinin ne kadar güce sahip olduklarının açığa çıkmasını genellikle istemezler. Bu durumlar algıların yanıltıcı olduğunu açıklamaktadır (Kahya, 2008:5).

Robert A. Dahl'a göre, güç kavramı, "A aktörünün B aktörü üzerinde sahip olduğu ve B'nin aksi takdirde yapmayacağı bir şeyi, B'ye yaptırmasına yarayan unsur" biçiminde tanımlanmıştır (Mundro,2020). Buna ilâve olarak Joseph S. Nye, gücü "deneyimlenmesi, tanımlanması ve ölçülmesinden daha kolay olan ve birinin niyetlerine ve hedeflerine ulaşabilme yeteneği" şeklinde ifade etmiştir (Nye, 1990:177). Tarihci Edward Hallet Carr, 1939 yılında kaleme aldığı "Yirmi Yıl Krizi: 1919- 1939" (Carr, 2015:147) adlı eserinde "Uluslararası Siyasette Güç" başlıklı bir bölüme yer vererek, gücü uluslararası siyasetteki boyutlarıyla ve yansımalarıyla ele almaya çalışmıştır. Carr, siyaseti temel olarak "güç siyaseti" olarak tanımlasa da, gücün siyaseti tanımlamada tek başına tatmin edici bir unsur olmadığını dile getirmiştir (Dumankaya, 2019: 5).

Waltz ile başlayan neo realistlere göre güç, dinamik olup gücün ölçüsü bir devletin sahip olduğu askeri, ekonomik, coğrafi-demografik ve kültürel kaynaklarının kapasitesi ile bağlantılı olmaktadır. Yalnız burada önem açısından askeri kapasite diğer güç kaynaklarına göre en ön sırada yer alan bir unsur olmaktadır (Güneş, 2012: 82).

- Askeri kapasite: Savunmaya ayrılan para miktarı, askeri teknik yapı ve büyüklük, nükleer silahların sayısı ve gelişmişlik düzeyi.
- Ekonomik kapasite: Gayrisafi yurtiçi hâsıla (GSYİH), dış borç, sahip olduğu uluslararası firmaların sayısı, patent sayısı vb.
- Coğrafi-demografik kapasite: Coğrafya, nüfus büyüklüğü.
- Kültürel-bilimsel kapasite: Demokrasi kültürü, bilimsel araştırmalara ayrılan kaynak ve gelişmişlik düzeyi, dilinin ve müziğinin yaygınlığı vb.

Uluslararası aktörlerin sahip olunan güç kaynakları kapasitelerine göre karakterize ediliyor olmaları gerçeğine rağmen, üstün güç kaynaklarına sahip olmaları, onların uluslararası sistemin yönünü ve yapısını tek başlarına belirleyebilecekleri söylenememektedir(Güneş, 2012: 82-83).

Güç konusunda bir başka önemli başvuru kaynağı MaxWeber'dir. Weber'in yaklaşımına göre, "güç, bir sosyal ilişki içinde, bir aktörün hangi temele dayanırsa dayansın, direnmeyle karşılaşsa bile istediğini yapabilme konumunda olma ihtimalini" anlatmaktadır. Weber, gücü otorite kavramıyla birlikte ele almış ve güç ile otoriteyi birbirine yakın, iç içe geçmiş ama birbirinden farklı kavramlar olarak görmektedir. O'na göre, otorite etkileme kapasitesini anlatırken, güç etkileme yeteneğini anlatan kavramlardır(Weber, 1993:218).

Gücün tanımlanmasının hemen ardından gücü oluşturan kaynaklara bakmak gereklidir. Öncelikle coğrafya faktörünü analiz etmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

1.2. Coğrafya:

Coğrafya, çok eski dönemlerden beri, insanlara yapmış oldukları tüm faaliyetlerde toplumlara çeşitli avantajlar sunmuş ve sunmaya da devam etmektedir. Avcı toplayıcı toplum dönemlerinden itibaren insanların yiyecek toplama, avlanma, hayvanları evcilleştirme, toprağı işleme ve şehirler kurma gibi faaliyetleri hep yaşadıkları çevreyi tanımaları ve bu sayede elde ettikleri coğrafi bilgileri yaşantılarına yansıtmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Gerçekten de buldukları coğrafyayı iyi tanıyıp bundan en üst düzeyde faydalanan toplumlar, tarihte büyük medeniyetler kurmayı başarmışlardır. Coğrafi özellikler, hem medeniyetlerin kurulmasında, milletlerin siyasi, ticari, askeri, kültürel ve sosyal yönden gelişmelerinde hem de buldukları coğrafyada söz sahibi olmalarında etkili olmuştur. Tarih boyunca verimli tarım alanları, boğazlar, önemli ticaret yolları, su kaynakları, sıcaklık ve yağış şartlarının uygun olması gibi mevzular, devamlı olarak ülkelere avantajlar sağlamıştır. Özellikle tarihi süreçte meydana gelen pek çok savaşın bu avantajlara sahip olanlar ile bunları ele geçirmek isteyen ülkeler arasında cereyan etmiş (Demirci, 2005:3-4) olması da coğrafyanın önemini ortaya koyan hususlardandır. Toplum ve devletlere güç temin eden coğrafya devletlerin sahip olduğu stabil güç kaynağı olarak görülmektedir. Devletlerin sahip olduğu topraklar güç kaynağı olarak avantajlar içerebildiği gibi dezavantajları da uhdesinde barındıran bir özelliği temin eden bir faktör olabilir. Bazı durumlarda yakınlık önemli artı iken bazı durumlarda uzaklık bu konuma geçebilir(Dumankaya, 2019:6). Coğrafyanın vermiş olduğu imkânlar doğal kaynaklar başlığıyla da ifade edilmektedir. Çeşitli yeraltı zenginliklerini içeren kaynaklar ülkelere önemli oranda güç kazandıran fiziki çevre faktörü olarak öne çıkmaktadır. Yeryüzü doğal faktörlerin etkisiyle meteorolojik, morfolojik ve hidrolojik olarak şekillenirken, üzerinde yaşayan insanlara imkân ya da imkânsızlıklar temin etme görevi üstlenmektedir. Elbette bu durum devletlere de güç ya da güçsüzlük özelliği olarak yansımaktadır.

Coğrafya kadar önemli olan bir başka önemli güç kaynağını insan faktörü oluşturmaktadır. İnsan faktörünü nüfus başlığı ile de ele almak mümkündür. Bu anlamda, bu aşamada, nüfus konusunun insan faktörü olarak ele alınmasına geçilebilir.

1.3. Nüfus:

Devlet ve toplumların coğrafyası kadar önemli olan bir başka faktörleri insan kaynağına sahip olmalarıdır. İnsan faktörü hem niceliksel hem de niteliksel açıdan toplum ve devletin gelişimini ortaya koymaktadır (Bilgiseven Kurtkan, 1986:128-135). Sahip olunan insan sayısının yanında, sahip olunan insanların yaşı, bölgesel dağılımı ve niteliği de gücü etkileyen konumda olmaktadır. Toplumsal yapı içerisindeki insanların

becerileri, eğitim seviyeleri ve sağlık hizmetlerinin durumu ile ülkedeki ekonomik, askerî ve kültürel gücünün gelişimi söz konusu olabilmektedir. Doğal olarak ifade edilmelidir ki, bir ülkenin süper güç olması her zaman ve her koşulda, nüfus ve coğrafya ile ölçülmemektedir. Önemlidir ancak genel geçer kural değildir. Lüksemburg, Singapur, Belçika ve Danimarka az nüfusa sahip olmalarına rağmen varlıklı ülkeler arasında yer almaktadır. Aksi durum ile ilgili örnekler de az değildir. Yani hem toprağı büyük hem de insanı çok olup gelişmemiş devlet ve toplumlar da çok sayıda bulunmaktadır (Sağlam, 2014:4).

Gücün kaynakları konusunda farklı dönemlerde farklı dayanaklar esas alınmıştır. 17. ve 18. Yüzyıllarda güç toprak genişliği, nüfusun büyüklüğü ve vergi gelirleri ile ölçülürken, 19. Yüzyılda çelik, kömür ve kimyasal madde gibi tarımsal olmayan sanayi ürünleri ve demiryolu ağları baz alınarak ölçülmeye başlanmıştır. Günümüzdeyse ülkelerin gücünü ekonomik büyüme ve teknolojik buluşlardan aldığı görülmektedir (Küçükcan, 2004: 49).

Bu noktada küresel güç kavramını analiz etmek gereklidir.

1.4. Küresel Güç

Dünya toplumları arasında gücü uhdesinde barındırıp, başka toplumsal yapılara yaptırımda bulunma gücüne sahip olan devlet ve toplumlara küresel güç adı verilmektedir. Bu güçler ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasi açıdan sahip oldukları çeşitli avantajlarla rakiplerine karşı üstünlük sağlamışlardır (Talas, 2003: 68-69).

Dünya tarihinin çeşitli dönemlerinde dünya politikasına yön veren küresel güç kategorisinde değerlendirilebilecek çeşitli örnekler ortaya çıkmıştır. Bunlar genellikle dönemsel olarak farklı farklı aktörlerin öne çıktığı devlet ve toplumlar şeklinde örneklendirilebilir. Bir dönemde Hun İmparatorluğu, bir dönemde Roma İmparatorluğu, sonraki dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu, daha sonra Fransa Krallığı, ondan daha sonra Britanya İmparatorluğu, Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB ve Soğuk Savaş Sonrası dönemde ABD bu tanıma uygun güç olma vasfını elde etmiştir.

Dünya politikalarında yönlendirici ve etkileyici olma vasfı günümüz koşullarında Amerikan İmparatorluğu tartışmalarını da içerecek bir tarzda gelişim göstererek, küresel anlamda tek süper hegemonik gücün ABD’de toplandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle IMF, Dünya Bankası ve BM’nin üzerinde kontrol insan hakları, kadın hakları, uluslararası göç organizasyonları gibi meselelerde küresel hakimiyet algısı ABD etrafında güçlü bir biçimde toplanmaktadır (Barnett-Duvall, 2005: 57-60). ABD’nin güçlü örgütsel yapılanmasının ekonomi ve teknoloji alanındaki geniş kaynaklarını askeri amaçlar için hızla harekete geçirebilme kabiliyetinin olması ile Amerikan tarzı hayatın kültürel cazibesinin olması ve siyasi seçkinlerin dinamizminden kaynaklandığı öne sürülmektedir (Brzezinski, 2012:26).

ABD’nin bu küresel güç olma kapasitesi karşısında dünya siyasetinin şekillendiğini de söylemek mümkündür. Zaten Orta Asya politikalarını da bu şekillenen yeni pozisyonlar belirlemektedir. ABD karşısında AB’nin ABD’ye benzer bir birleşik devletler fikriyle gelişimi söz konusu olmasına rağmen, AB’den daha çok ikinci ve üçüncü güç olarak Çin ve Rusya’nın yükselen değerler olarak öne çıktığı söylenebilir. Özellikle Rusya’nın SSCB döneminin gücüne erişerek süper güç olma çabaları ile Çin’in yeni gelişme stratejileri bu bağlamda ikinci ve üçüncü güçler olarak uluslararası sistemde ve özellikle de Orta Asya’da rol oynama politikaları bulunmaktadır (Çınar, 2020: 24).

Devletlerin güç kategorisi konusunda bir de orta düzeyli güç olarak bölgesel güç özelliği olan ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkeler de yükselen güçler ya da yeni güçler olarak da adlandırılmaktadır. Rusya ve Çin’den sonra Brezilya, Hindistan, Güney Afrika, Türkiye, Endonezya ve Meksika bu ülkelerdendir. Bunda hızlı ekonomik gelişmeler ile genişleyen politik ve kültürel etki durumu belirleyici olmaktadır (Tank, 2012:1-2).

Küresel Güç kavramından sonra, jeoekonomi kavramını ele almak gereklidir.

1.5. Jeoekonomi

Devletler arasındaki ekonomik ve politik ilişkilerde, bir bölge veya ülkenin coğrafi konumunun ekonomik yapısına dayalı olarak değerlendirilmesine jeoekonomik yaklaşım denilmektedir.

Dünyanın tek kutupluluk eksenine üzerine yerleştirilmesiyle beraber ülkeler arasındaki rekabetin ticaret alanına kaydırılmasıyla politik analizlerde jeoekonomi daha fazla yer alması durumunun ortaya çıktığı söylenebilir (Erkişi, 2017:1025).

Jeoekonomik yaklaşım, günümüz küreselleşme sürecinde, devletlerin kendilerini konumlandırmalarında ve yeni düzende kendilerine yer kapma mücadelelerinde bir rehber gibi görev üstlenmektedir. Devletlerin coğrafyalarından bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği anlayışıyla, farklı devletlere karşı davranışlarının coğrafya-ekonomi-teknoloji ekseninde belirlenmesi jeoekonomik yaklaşımın özünü oluşturmaktadır (İnan, 2011:86).

Jeoekonomi ile ilgili olarak temelde üç farklı yaklaşımdan söz edilmektedir. Bunlardan birincisi, belli bir bölgede bulunan doğal kaynakların denetlenmesi ve kullanılması politikasını, ikincisi, küresel ekonominin sıkı sıkıya bağlı olduğu ekonomik söylemin kullanıldığı akımı, üçüncüsü ise, uluslararası alanda ve devletler arasındaki sermaye, ticaret akışları ve finans hareketleri arasındaki politik nedenlere dayanmaktadır (Budak, 2013:126).

Jeoekonomik bir incelemede esas olan konu ekonomik ilişkilerin inceleneceği coğrafi noktanın tespit edilmesidir ki, bu çalışmanın odak noktası da Orta Asya coğrafyası olarak belirlenmiştir. Bu sebeple Orta Asya'nın tarihi ve stratejik öneminin de değerlendirilmesi gerekmektedir.

2. Orta Asya ve Orta Asya'nın Önemi

Türklerin ata yurdu olarak ifade edilen Orta Asya kavramı, aslında, Türkistan tabirine ikame edilmek üzere, özellikle Sovyetler Birliği döneminde literatürde yaygınlaşmış bir kavramdır. Türkistan kavramının Ruslar tarafından kaldırılıp da yerine Orta Asya tabirinin kullanılması, Türkistan tabiri resmi olarak kullanıldığında, coğrafi bütünlük temin etmesi olgusundan dolayı Ruslarda Türklere Aryani kökenli Tacikler gibi yerel unsurların da dâhil edilmesi endişesi söz konusu olmaktadır. Türklerin Türkistan kavramıyla kültürel bir bütünlük oluşturacağı ve PanTürkizmin yaygınlaşacağı konusu Bolşeviklerde bu ismi değiştirmek fikrinin dayanak noktasını oluşturmaktaydı (Togan, 1960:7-10).

Orta Asya, dünyanın en büyük kıtası olan Asya'nın tam ortasında bulunmaktadır. Orta Asya'nın kuzeyinde dünyadaki en geniş topraklı ülke olan Rusya, doğuda dünyadaki en kalabalık ülke olan Çin ve güneyde ise ciddi potansiyele sahip Pakistan ve Hindistan bulunmaktadır. Bu özelliklere sahip olan Orta Asya, stratejik olarak önemli olup sahip olduğu değerleri sebebiyle dikkat çekmiş ve bölgesel ve küresel politikaların mücadele alanı haline gelmiştir (Nakip, 2012:5).

Orta Asya, coğrafi ve siyasi açıdan çok farklı tanımlarla izah edilebilecek bir kavramdır. Dar anlamda, Sovyet Birliği tarafından yapılan tanımlamada, Orta Asya'yı idari açıdan oluşturan unsurların Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan olduğu görülmektedir. Bununla beraber, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise, Orta Asya tanımlaması içerisine Kazakistan da dâhil edilmiştir. Geniş anlamdaysa, Afganistan ve Pakistan'ın kuzeyi, Doğu Türkistan, Rusya'nın güneydoğusu ve Moğolistan ile İran'ın kuzeydoğusu da Asya'nın okyanuslardan uzak iç kesimlerini tanımlamak için kullanılan bu coğrafi terim içerisinde yer almıştır. Tarihsel açıdan ise, bölge, asırlar boyu Türk uygarlığının beşiği olan "Türkistan" biçiminde adlandırılmıştır (Çalışkan, 2018).

Sonuçta Orta Asya'nın yer biçimi incelendiğinde, dağlık Bedaşan bölgesinde yer alan Pamir Sıradağları ve onun kolları olan kuzeydeki Tanrı Dağları ve Karanlık Dağları'nın Orta Asya'yı iki bölgeye ayırdığı görülmektedir. Fiziki açıdan yapılan bu ayırım, aslında siyasi açıdan da Orta Asya'yı, Bedaşan arada kalmak üzere "Doğu Türkistan" ve "Batı Türkistan" olarak ikiye bölmektedir (Ay, 2019:154).

Doğu ve Batı'nın kesiştiği konumdaki Orta Asya, çoğunlukla imparatorlukların arasına sıkışmış olması ve çatışma noktalarıyla kuşatılmış sınırlarıyla anılmıştır. Bu kuşatılmış olma durumu iki kutuplu dünya döneminde pek dikkat çekmemişse de, bu dönemin sonrasında kısa süre içerisinde önemi anlaşılmıştır.

Orta Asya, Hazar petrolü üzerinde oynanan oyunlarda önemli bir paydaş, Çin'in enerji güvenliği için bir geçit, Rusya'nın güç siyaseti için bir oyun alanı, kriminalfaaliyetler ve Afganistan'daki aşırı dincilik akımı için bir transit alan olarak görülmektedir. Bu gerçeklere göre, Orta Asya'nın, sıklıkla, dış aktörlerin ilgisini çeken bir bölge ve aynı güçlerin özellikle kaynaklara erişim için giriştikleri mücadelelerin bir parçası olduğu söylenebilir. Bölge kaynakları için yaşanan rekabeti Orta Asya devletleri ile imzalanan ikili veya çok taraflı ekonomik ve askeri anlaşmalarda da görebilmek mümkün olmaktadır (Makarenko, 2010).

Orta Asya'nın konumu ile ilgili jeopolitik teorilerde mihver bölge konumu olan birkaç teori mevcuttur. 1904 yılında Mackinder'in ortaya atmış olduğu "Kara Hâkimiyet Teorisi"ne göre; Doğu Avrupa'dan başlayarak Orta Asya ve Sibiryaya zengin doğal kaynakları sebebiyle Heartland (kalp yeri) olarak görülmektedir (Duman, 2020:1). Bir başka önemli bakış açısı için de Zbigniew Brzezinski'ye başvurmak gerekmektedir. Brzezinski teorisinde Avrasya'yı büyük satranç tahtasına benzetmektedir. Ona göre, dünyadaki en büyük kıta ve jeopolitik bir eksen olan Avrasya'ya egemen olan güç, dünyanın en ileri ve ekonomik olarak en gelişmiş üç bölgesinden ikisini kontrol edebilecek demektir. Yine Brzezinski'ye göre, "Avrasya'nın kalbi Orta Asya olup dünyada egemen güç olmak için Avrasya'yı, Avrasya'da egemen güç olmak için de Orta Asya'yı ele geçirmek gereklidir. Orta Asya; O'nun yaklaşımında, Hazar enerji kaynakları üzerinde gerçekleştirilen mücadelede de önemli bir noktadadır (Brzezinski, 2005:52-53). Bunun yanı sıra, bu meselede Çin'in temel amaçlarından biri olan enerji güvenliğini sağlamak açısından, Rusya'nın eski Sovyet mirasçısı olarak bölgedeki etkin konumu ve Afganistan'da terör faaliyetlerinin bir transit alanı olması gerçeği de mevcuttur. Bu faktörlere göre; Orta Asya sık sık büyük güçlerin aktif olduğu ve Orta Asya'nın sahip olduğu kaynaklardan ötürü ilgilerini üzerine yönelttikleri bir alan olduğu anlaşılmaktadır. Sonuçta yaşanan rekabetin seviyesi bölge ülkeleri ile imzalanan anlaşmalarda ve oluşturulan birliklerde görülebilmektedir (Sarı, 2020:3).

Uluslararası iktisadi sistemin yapısı ve işleyişi büyük ölçüde uluslararası siyasal sistemin kendisi tarafından belirlenmektedir. Modern tarih boyunca, mübadele ve tüketim stratejik ve diplomatik faktörler tarafından etkilenmiştir (Duman, 2002:2). Orta Asya konusu da bunun dışında tutulamayacaktır. Var olan konjonktürel gerçeklere göre politikalar tayin edilmekte ve ülkelerarası ilişkiler bu ekseninde gerçekleşmekte ve gelişim göstermektedir.

Orta Asya'yı ekonomik ilişkiler çerçevesinde farklı ve özel kılan doğal kaynaklar konusundaki zenginliğidir. Jeopolitik konumu ve zengin kaynakları sebebiyle, Soğuk Savaş sonrası döneminin yeni bir paylaşım alanı olarak Orta Asya askerî güvenlik, enerji güvenliği ve ekonominin yanı sıra geliştirilen çeşitli politikalar açısından büyük güçlerin nüfuz mücadelesi verdiği alan hâline gelmiştir. Özellikle ABD ile Rusya-Çin bloğunun mücadelesi dikkat çeken niteliktedir (Nogayeva, 2012:183-184).

ABD'nin Soğuk Savaş sonrasındaki yaklaşımını 11 Eylül Saldırıları öncesi ve sonrası olarak farklı bir bakışla gerçekleştirdiğini söyleyebilmek mümkündür. 11 Eylül öncesinde ABD'nin politikalarının temelinde ekonomik nedenler öne çıkarken, 11 Eylül sonrasında eksenin güvenlik meselesine kaydığı söylenebilir (Arı-Pirinççi, 2010:297).

Orta Asya, doğusu, batısı ve güneyiyle bütünlükçü bir yaklaşımla ele alındığında, konjonktürel olarak farklı dönemlerde farklı bakış açılarına göre ilgi odağı olmuştur (Aydın, 2015:2). Eski dönemlerde kendini çevreleyen büyük dağlar ve aralarından geçen büyük nehirler ve bunlar arasında geniş otlaklar ve meralara sahip olması onu başka yerlerden üstün kılmıştır. Yine çok geniş düzlüklerin arasından geçen büyük su kaynaklarının etrafında bulunan ovalarla tarım döneminde de önemini sürdürmüştür. Tarıma dayalı endüstrilere kaynak teşkil eden ürünlerinden dolayı endüstri döneminin de kaynak alanı olması önemini arttırmıştır. Tam bu dönemdeyken, Hazar'dan başlayıp Doğu Türkistan'a kadar uzanan bölgede petrol ve doğal gazın bulunması onu hem endüstrinin enerji kaynağına sahip kılmıştır, hem de bu dönem sonrasında ortaya çıkan küresel dönemde önemli kılmaya devam etmiştir. Ancak bu dönemdeki mücadele daha çetin ve daha kural tanımaz şekilde cereyan etmiştir.

Tarihin her devresindeki bu önemli coğrafya parçasının kaderi her dönemde etkin güç konumunda olan yönetimlerin arenası olmak şeklinde tayin edilmiştir. Bu noktada günümüz koşullarındaki küresel güç ve aktörlerin aktif eylemleriyle kendilerini gösterdiği Orta Asya'daki tabloyu ele almak gerekmektedir.

2. Küresel ve Bölgesel Aktörler ve Orta Asya

Dünyanın bütün egemen güçlerinin dünyadaki olaylar üzerine etkileri büyük oranda belirleyici ve yönlendirici vasfıyla devam etmektedir. Büyük oranda güç kaynağı niteliğindeki devletler pazar ve kaynak genişletme derdini taşımaktadır (Küçükcan, 2004: 48).

Dünyada egemen olan güçlerin, egemenliklerini temin eden faktörlerden biri de ekonomik güç meselesidir. Söz konusu egemen güçlerin bu bağlamda öncelikleri arasında Orta Asya bölgesi doğal olarak yer alacaktır. Aynı egemen güçler hem Orta Asya'da egemenlik tesis etmek için hem de bölgeye yerleşip kalıcı olabilmek için çok çeşitli teşebbüsler ortaya koydukları açıktır.

Dünya siyasetinde etkin rol alan ülkelerin yoğun ilgisi bölge ülkelerini de hem olumlu anlamda etkileyen hem de olumsuz anlamda etkileyen bir durumu ifade etmektedir. Bağlantısız olarak arenada yer alacağını beyan etmiş olup da tamamen konjonktürel gelişmelere göre hareket eden ülke olan Türkmenistan'ın istikrarlı büyüme oranları ile bağımlılığı fazla olan bölge ülkelerinin inişli çıkışlı büyüme oranları karşısında dikkat çekicidir.

Orta Asya'nın hem doğusunda hem de Batısında Rus ve Çin egemenlik sahaları ve bu sahaların yakınında bulunan bütün topluluklar ve toplumlar birer çatışma arenası veya potansiyel çatışma arenası gibi işlev görmektedir.

Orta Asya ülkeleri sosyo-ekonomik, askerî ve siyasi yapılarıyla bölgesel güç olmaktan uzak bir yapıya sahip olsalar da, toplam GSYİH itibarıyla dünyanın en büyük ekonomilerine yakın coğrafya üzerinde bulunmaktadır. Bütün bunların yanı sıra, Yeni yüzyılda dünya petrol talebinin yaklaşık % 45'i, doğalgaz talebinin yaklaşık % 55'i Orta Asya ve ona yakın coğrafyalardan karşılanmaya başlanmıştır. Orta Asya'nın hem temel ekonomik potansiyelini oluşturan hem de buna bağlı olarak jeopolitik önemini ortaya koyan doğal kaynak zenginliği, bu bölgeye büyük güçlerin yöneliminin temel gerekçesini oluşturmuştur (Dilek, 2011: 48).

Ruslar ve Çinliler, Orta Asya konusunda bütün diğer devlet ve toplumlardan daha avantajlı konuma sahiptirler. Orta Asya devletleriyle ilişkiler konusunda, Rusya ve Çin'in sahip olduğu önemli bazı üstün tarafları vardır. Orta Asya devletlerinin tamamı sosyalist bir mirastan gelmektedirler Çin dışındakiler tek devlet içinde yaşamlarını uzun süre devam ettirmişlerdir. Rusya ve Çin'in diğerlerinden yakın fiziki coğrafyada olmaları da önemli bir avantaj olarak dikkat çekmektedir. Özellikle kriz ve çatışmalara müdahale durumlarında yakın olmak her zaman daha kolay erişimi sağlamaktadır. Orta Asya devletlerinde güçlü milliyetçiliklerin bulunmaması, Kafkasya ve Doğu Avrupa'nın aksine olarak Rusya açısından önemli bir avantajdır. Bu bağlamda, Orta Asya ülkelerindeki Rus kolonileri ve sayıları giderek artan Çinli nüfus, buralarda doğrudan hedef haline gelmemektedir. Buna karşılık, Rus nüfusun durumu, Kafkasya ve Baltık ülkelerinde Orta Asya'daki kadar rahat değildir (Hasgüler-Uludağ, 2009:42).

Rusya ve Çin'in bir diğer önemli avantajı ise bölgenin önemli ülkeleri ile Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) adıyla tesis etmiş oldukları stratejik işbirliğine girişmiş olup bunu ileri seviyelere ulaştırmış olmalarıdır. Bu işbirliği örgütü, işbirliğini oluşturan ülkeler arasında henüz tam anlamıyla güven tesis etmemiş olsa da, diğer ülkelere göre daha ileri bir ilişki düzeyini anlatmaktadır. Bu birlikten en kârlı çıkanın Çin olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu örgütle Çin hem kuzey batı sınırını güvence altına almış hem de Orta Asya'da etkin olma hedefine katkıda bulunmuştur. Rusya açısından bakıldığında, ekonomik anlamda Orta Asya'yı Batılı ittifaklara kaptırmış olmasından ötürü Çin ile bir denge sağlamayı amaçlamaktadır. Orta Asya bölgesindeki ülkeler de Çin ile Rusya arasında sıkışıp kalmaktan endişe duymak gibi bir düşünce egemendir (Purtaş, 2004: 30).

Egemen güçler diye adlandırılan güçlerin hepsi kendi nüfuzlarını korumak için, yerel güç nitelikli devlet yönetimlerinin yolsuzluk, hukuk ihlalleri ve mülkiyette şeffaflığın bir lüks olarak görülmesi gibi olumsuz politikalarına göz yummuşlardır. Yöneticilerin kendilerine çıkar sağlamalarını uygun görerek kendileri için esas olanın toplumların kalkınmasının değil, söz konusu yereldeki devletlerin yönetimlerinin devamlılığının olduğunu göstermekteydiler. Çin ve Rusya'nın esas amaçlarının güvenlik olması durumu ABD'nin de yaptığı anlaşmalarda Rusya ve Çin'in davranışlarının aynısını ortaya koymaktadır. ABD de, Batıda değer verilen piyasa mekanizmalarını abluka altına alarak kendi ulusal önceliklerini garantiye almıştır. Hatta bazı seçim anormallikleri karşısında bile göz yuman bir ABD'nin varlığı söz konusu olmuştur (Makarenko, 2010).

Kafkaslar ve Hazar Bölgesi Rusya, Hindistan, İran, Türkiye ve Çin gibi bölgesel güçlerin tam ortasında kalmakta ve AB ile ABD enerji ihtiyaçlarının önemli bölümünü buradan karşılamaktadır. Bundan ötürü bölge, onların daha fazla önem vermesi gereken bir bölge halini almıştır. Bu özelliklerinin yanında, bölge, son yıllarda ABD ve Rusya merkezli projelerin uygulama alanı gibi olmuştur. Orta Asya bölgesinde aktif olan aktörler, artık eskisi gibi silahla ya da baskı yoluyla projelerini kabul ettirmeye çalışmamaktadır. Artık maksatlarını halkla ilişkiler faaliyetleri ile kitlelerin rızalarını sağlayarak gerçekleştirme yolunu seçmektedirler. Bu büyük güçlerin ve bu ülkelerdeki şirketlerinin kendilerine ekonomik gelecek biçiminde gördükleri bazı ülkelerde yaptıkları halkla ilişkiler, propaganda ve kamu diplomasisi faaliyetleri önem kazanmaya başlamıştır. Hedef konumundaki ülkelerde halkla ilişkiler, propaganda ve lobcilik faaliyetlerinin yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği söylenebilir. Geliştirilen bu yeni model ilişkiler sistemiyle müdahale edilmesi planlanan ortamlarda alt yapı çalışmaları gerçekleştirilip uyumlu hale dönüştürülmeleri söz konusu olmaktadır.

Orta Asya'da egemenliklerini kurmak ve güçlendirmek derdinde olan büyük güçlerin asıl amacı kendi yurttaşlarının siyasal ve ekonomik çıkarlarını korumak ve refah düzeylerini yükseltmektir. Bu güçlerin bu amaca ulaşmanın başlıca yolunun ekonomik ilişkileri geliştirmek, yatırımları arttırmak ve siyasal/askeri çatışmaları sınırlandırmak ve çözümlenmek olduğu söylenebilir. Bunları temin etmek konusunda devletler arası rekabet söz konusudur. Bu rekabetin biçimi farklı olsa da fonksiyonunda değişme olduğu söylenemez (Küçükcan, 2004:49).

Orta Asya'da ticari ortam yolsuzluğun, çarpışan siyasi amaçların, sivil huzursuzluğun ve hayal kırıklığının ve yüksek suç oranının yarattığı istikrarsızlıktan oluşan temeller üzerine inşa edilmektedir. Bölgede refahın hala nüfuzlu kişilerin teklinde olduğu, sermayenin ülke dışındaki yabancı hesaplara aktarılmaya devam ediliyor olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, yasadışı yollardan edinilen paranın hareketinin çoğunlukla kolaylaştırıldığı ve toplumun iç ve dış aktörlerin farklı politikalarını izlemekle yetinmek durumunda kaldığı söylenebilir. Orta Asya bölgesinde ABD, Rusya ve Çin jeo-ekonomik oyunlar oynamaya devam ettiği sürece, istikrar sadece görüntüde kalmaya devam edecektir. Böyle bir durumun devamlılığını garanti altına almak da bu üç gücün çıkarına olacaktır. Bütün bunlara rağmen, hâlihazırda geçerli olan politikaların ömrünün sorgulanması ve süper güçlerin bölgedeki çıkarlarının azalması durumunda; bölgenin gayet açık bir şekilde tekrar istikrarsızlığa sürükleneceği söylenebilir (Makarenko, 2010).

Ekonomik anlamda bölge ülkelerinin bağımlılığı hususunda Rusya öncelikli güç konumundadır. Hem ulaşım güzergâhları hem de enerji hatları açısından Sovyet döneminde bölgenin Avrupa'ya uzanmasının en kolay ve pratik yolunu geleneksel olarak tesis etmiş bir Rusya, bununla kendi kaynaklarını da ekleyerek enerjide politika tayin edicisi pozisyon yakalamıştır. Sovyetlerin çöküşü sonrasında yaşanan krizli dönem Putin'in iş başına gelmesiyle geliştirdiği doktriner stratejilerle atlatılmıştır. Bundan sonrasında Rusya kendini Sovyet'in mirasçısı olarak görüp Orta Asya'daki siyasal ve ekonomik gücünü ve otoritesini artırma yoluna gitmiştir. Putin'den sonra, hızlı bir toparlanma sürecine giren Rusya'nın ekonomisi, dünyanın sayılı büyük ekonomileri arasına girmiş ve dış borcunun azlığı nedeniyle de istikrarlı bir görünüm kazanmıştır (Güneş, 2013:187).

Gaz ve petrol üretimi konusunda dünya lideri olan Rusya'nın piyasada etkin bir aktör olması sebebiyle, Orta Asya ülkelerinin de petrol ve gazlarını dış pazarlara satmak konusunda da avantajlı bir yer elde etmiştir. Bölge ülkelerinin enerji kaynaklarını ilettiği hatların eski olanını yenilemesi konusunda yatırımlar yapan Rusya, bölge ülkelerinin petrol ve gaz çıkarma teçhizat ve teknoloji konusunda da egemen gücü konumunda

olmanın ayrıcalıklarına sahiptir. Bu bağlamda, Rusya, oransal olarak Orta Asya bölgesinin beş ülkesinin tamamıyla dış ticarete birinci aktör ve onlara karşı fazla veren konumundadır (Paramonov-Strakov, 2007:2-7).

Şangay İşbirliği Örgütü'nü Rusya ile birlikte öncü olarak tesis eden Çin kalabalık nüfusuyla enerji piyasası dışındaki pek çok ekonomi alanında da dünyanın en büyük pazarı konumundadır. Özellikle ekonomik büyümenin yükselttiği hayat standardı ile alım gücünün artması bu yönünü daha da kuvvetlendirmiştir. Ekonomisinin sürekli fazla vermesiyle sürekli büyüyen artı değeriyle en önemli yatırımcı ülkeler arasına girmeyi başarmış ve kısa sürede dünyanın ikinci büyük ekonomisi olmayı başarmıştır. Bu artık değerini yatırıma kanalize etmesi konusunda önceliği komşuları olan Orta Asya ülkeleri ile ticaret şeklinde gerçekleşmiştir. Çeşitli altyapı yatırımlarıyla beş Orta Asya ülkesinin tamamında aktif rol alan Çin, verdiği kredilerle bölge ülkelerinin önemli bir kısmını kendine borçlandırmıştır. Aynı işbirliği örgütünde yer alsalar da Rusya ile gizli bir rekabet halinde olmaları Çin'i Rusya dışında partner aramada ilk sıraya yerleştirmektedir. Çin'in başlattığı "Bir Kuşak Bir Yol Projesi", Orta Asya'dan Londra'ya kadar dünyanın pek çok ülkesini etkileyecek stratejik ve ekonomik anlamda kazandıracak bir hamledir. Bu hamle Çin kadar Orta Asya ülkelerini tek yönlü bağımlılıktan kurtarması bakımından önemli bir değere sahiptir.

ABD, Soğuk Savaş Dönemi sonrasında dünyanın egemen gücü olduğunu her bölgede olduğu gibi Orta Asya'da da göstermeye çalışmaktadır. ABD, kendisinin sahibi olduğu büyük enerji şirketlerinin yer aldığı çeşitli konsorsiyumlardaki menfaatlerini korumanın yanında, bölgede özellikle Rusya'nın ağırlığını azaltmak yönlü politikalar geliştirmektedir. Özellikle, Rusya ve İran'ın içinde olmadığı enerji koridoru yaklaşımlarının tamamını fikren ve finansal olarak desteklemek amacı güdüyor olmasına rağmen, dönemsel olarak anlayış farkı ortaya çıkması sebebiyle Orta Asya ile ilgisi de farklılıklar arz edebilmektedir. Hem kendisinin bulunduğu yeni enerji kaynakları hem de daha ucuza mal olan Ortadoğu petrol ve gazlarına öncelik veren ABD, arz güvenliği adına Orta Asya enerji kaynaklarını da tümüyle ilgi alanından çıkarmamaktadır. Dönemsel olarak "Rusya First" sloganıyla bir dönem Rusya'ya liberalleştirip, kalkındırıp kontrol altında tutmayı planladığı dönemde Ruslar etkinliklerini arttırmış ancak Ruslar Sovyet mirasçılığında bahsedince, ABD bakılımı tekrar revizyona tabi tutmuştur (Pirinççi, 2008:210).Dünyada önde olmanın verdiği imkân ile ABD, bölgede ekonomik menfaatleri ve siyasal alandaki demokrasiyi desteklemek maksadı içeren ve özellikle bölgenin kökten dinci akımlara teslim edilmemesini de hep öncelikleri arasında tutan yaklaşımını devam ettirmektedir. Bu anlamda İran'ın bölgede etkin olmasını engellemek gibi stratejilere de sahip olduğu bilinmektedir.

AB ülkeleri ABD gibi birleşik devlet olmaya çalışan ve lokomotif gücünü Almanya'nın oluşturduğu askeri güce sahip olamamasından dolayı güvenlik konusunda ABD bağımlılığı yaşayan ülkeler topluluğudur. AB ülkelerinin karakteristik özellikleri enerji yoksulu ülkelerin ağırlık teşkil ettiği bir birlik olmasıdır. AB ülkelerinin önderliğini yapan Almanların Orta Asya'ya ilgisi diğer üyelerin çok önündedir. Hem bölgede yerleşik olan etnik Alman nüfusunun olması hem de Almanya'nın enerji konusundaki menfaatleri, Almanya'nın Orta Asya Stratejik İşbirliği Belgesi hazırlanmasına ön ayak olmasını temin etmiştir. Bu yıl birlikten ayrılan BP gibi İngiliz, Total gibi Fransız şirketlerinin çeşitli konsorsiyum içinde anlamlı yatırımları vardır. Enerji başta olmak üzere hammadde alımı ve mamul madde satışı şeklinde AB ülkelerinin de hatırı sayılır ticari ilişkileri bulunmaktadır.

Hindistan da hem AB hem de Türkiye gibi enerji yoksuludur. Bölgesinde etkin olmaya çalışan ve karmaşık ilişkiler sistemi tesis eden ve Orta Asya'ya komşu olan önemli ülkelerdendir. Orta Asya ülkelerinin deniz bağlantısı olmaması sebebiyle stratejik konumuyla onlara çıkış olabilecek nitelikteki Hindistan, Sovyet döneminde çok sorunlu olmadığı ilişkileri sebebiyle bölge ülkeleriyle geleneksel bağlar kurabilmiş bir ülkedir. Kültürel etkileşiminin tarihsel bağlamda da eskilere dayandığı ülke olan Hindistan, Afganistan'dan Taliban güçlerinin gönderilmesi sonrasında Orta Asya geçişi konusunda önemli olan bu ülkeye ağırlık vermiş ve gelecekteki yatırımların yol güzergâhındaki bu ülkeye yardımlar ve yatırımlar yapmıştır. Orta Asya ülkelerinden Hindistan'a uzanan Trans Afgan boru hattını desteklemiş ve yatırımlar yapmıştır (Purtaş, 2011:43-44). Çin'in başlattığı "Bir Kuşak Bir Yol Projesi"ne Pakistan'dan dolayı destek veriyor olmasına rağmen sıkıntılar çıkarması da Hindistan ile ilgili bilinmesi gerekli hususlardandır denilebilir.

Türkiye, Orta Asya ile ilgili tarihsel ve kültürel bağlara sahip olmasından ötürü, Sovyet Dönemi'ndeki sessiz duruşunu bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını elde etmeleriyle sona erdirmiş ve ilk an heyecanıyla meseleye

duygusal yaklaşan bir ilişki tarz geliştirmiştir. İlk dönemlerdeki heyecan yerine akli politikalara bırakınca, daha fazla ekonomik ve kültürel ilişkiler tabanlı bir etkileşim yoluna gidilmiştir. Bölge ülkelerinde en az faaliyet Tacikistan'da bulunmasına rağmen, genelde, Türk girişimcileri bölgesel ortaklarıyla beraber küçük ve orta boy işletmeler biçiminde örgütlenmişlerdir. Büyük yatırımlar sermayeleri daha kuvvetli olan küresel ölçekli şirketlerce gerçekleştirilmiş ve Türkiye adeta enerji kaynakları konusunda yok hükmünde kalmaktadır. Ağırlıklı olarak inşaat sektörünün öncü olduğu yer yer tekstil endüstrisi ve pamuk ticaretinin önderliğinde bir ticari ilişki söz konusu olmaktadır (Budak, 2013:136-137). Yeni enerji koridorları ve ulaşım akslarıyla Orta Asya'nın kendisi üzerinden Avrupa'ya geçişinin olacağını hesaplayan Türkiye, bölgedeki beş ülkeyle ticaret hacmi istikrarlı bir artış ortaya koymuş olsa da, diğer büyük güçlerin başardıklarının yanında çok küçük kalmaktadır.

İran, önemli yerel enerji kaynakları ve minerallerle zengin bir ülkedir. Yıllar süren ambargosunu AB ülkelerinden özellikle Fransa'nın delmesi ve Çin'in stratejik ortağı olması ve Rusya'yla kurduğu karmaşık ilişkiler ile etkisizleştirmese de yok olmasını engelleyen bir durumdan bahsedilebilir. İran bir taraftan kurduğu karmaşık ilişkilerle, diğer taraftan da Türkmenistan'ın bağlantısızlığından istifade ederek Orta Asya'dan Rusya dışına ilk enerji boru hatlarını inşa ettiren ülke olmuştur. AB ülkelerinin enerjiye olan yoğun ihtiyaçlarından dolayı ABD'nin koyduğu yasağa rağmen İran'dan geçecek alternatif hatları da destekleyeceğini söylemesi ve bu konuda çeşitli eylemler gerçekleştirmesi (Total'in İran'da faaliyet göstermesi) İran'a da bölgede üstünlük kazandıran hususlardır.

Bölge ülkelerinde elbette sadece bu sayılan ülkeler aktif değildir. Altın madenlerinin olduğu yerde İsviçre, otomotiv sanayiinde Japonya ve Kore yatırımcı anlamında öne çıkan ülkeler olarak kaydedilebilir. Petrol ve doğal gaz konusunda da Suudi Arabistan ve İsrail'in çeşitli konsorsiyumlarda yer aldığını söylemek mümkündür. Özellikle otomotiv sanayiinde Kore'nin yatırımları sayesinde, bütün Orta Asya, çevresinde üretim yapan İran gibi ülkeleri geride bırakmıştır.

Sonuç

“Orta Asya'da Güç Mücadelesinin Ekonomik Boyutu” adıyla hazırlanmış olan bu çalışma ile Orta Asya'nın güçlü yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip olmasından dolayı önem kazandığı sonucuna varılmıştır.

Tarihin çok eski dönemlerinden beri dünyanın bu bölgesi su potansiyeli, verimli tarım alanları ve zengin yeraltı kaynakları sebebiyle gözde bir coğrafi alan olmuştur. Bu da bölgenin sürekli mücadele alanı olarak kaydedilmesine neden olmuştur.

Ahalisinin çok eski dönemlerden beri çoğunlukla Türk topluluklarından oluştuğu tarihsel bir gerçek olmasından dolayı, önceleri Türkistan diye adlandırılan bu bölge, daha sonraları Orta Asya adıyla adlandırılmaya başlanmıştır.

Türklerin bölgedeki yönetsel egemenliğinin azalmaya başlamasında Altın Ordu İmparatorluğunun önce hanlıklara bölünüp sonra da yok olmasıyla daha güneye inme imkânı bulan Ruslar ile karşılaşılması dönemine rastlamaktadır. O tarihten günümüze kadar artık Ruslar bölgenin en güçlü hakimi olmuş ve bu arada kendi dil ve kültürlerini güçsüz beylikler şeklindeki Türk boylarının sahip olduğu devlet ve toplumlara dikte ettirmekte zorlanmamışlardır.

Bu süre içerisinde sayısız insan katliamı yapmasının yanı sıra, güçlü ordularını da kullanarak zorla kendi kültür ve dillerini bölgede hakim kılmayı başaran Rusların bu anlayışlarının bir örneğini de 19. Yüzyıldan 20 yüzyılın ortalarına kadar Doğu Türkistan'ın içlerine kadar ilerleyen Çinliler yapmıştır. Çinliler de doğu Türkistan'ı önce demir perde yönetimi kapsamına almışlar, sonra da halka uyguladıkları şiddet örnekleriyle dil ve kültürlerini Müslüman Türk ahaliye zorla benimsetmeye çalışmışlardır. Önce sadece Uygurlar üzerine bu politikaları uygulayan Çin, bölgede güçlendikçe, bu politikasını bölgedeki Kazak, Özbek ve Kırgızlara da yaymıştır. Bu iki güç hâkimiyetlerini tesis etmeden önce zaman zaman İngilizlerle karşı karşıya gelmiş ve hareket alanları daralmıştır. Ancak İngilizler güç kaybedip de bölgeden çekilince hem Ruslar hem de Çinliler engelsiz kalmışlardır. Zaman zaman sınır anlaşmazlıkları yaşasalar da sürekli aralarında anlaşmayı da bilmişlerdir. Çinliler ve Ruslar, Soğuk Savaş Dönemi sonrası ABD dünyanın egemen gücü haline gelince,

zorunlu müttefik olmuşlardır. ABD'nin ve onun etkisiyle AB'nin ötediği İran gibi ülkeleri de yanlarına alarak yeni ittifak modelleri üreten Rusya ve Çin temelinde enerji kaynaklarının olduğu Orta Asya ülkeleriyle en güçlü ilişkilere sahip iki ülke olarak kayıtlara geçmiştir.

Rusya ve Çin'in fiziksel yakınlık ve kültürel istila gibi avantajları olmasına rağmen, öz sermaye yetersizlikleri olması sebebiyle ekonomik anlamda dünyaya yön veren küresel şirketlerin sahibi niteliğindeki küresel güçlerin karşısında aciz kaldıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle Rus ve Çin menşeli şirketlerin Batılı enerji devi nitelikli şirketler kadar güçlü yatırım yapamayan ve teknolojik anlamda bu ABD, İngiliz, Fransız vb. şirketlerin çok gerisinde kalmaları rekabette de geri kalmaları anlamını ortaya çıkarmaktadır. Kurulan çeşitli uluslararası konsorsiyumlarda ya yer alamamışlardır ya da çok az pay sahibi olmuşlardır.

Orta Asya yönetimleri için bu çok yönlü talepler faydalı ve anlamlı olmaktadır. Çünkü küresel rekabetin kızışması herkesten çok yerelde var olan yereldeki ülke yönetimlerini rahatlatmaktadır. Çıkar kavgası olan yerdeki yönetimin demokratikliği, hukukiliği vs. önemli olmayıp daha çok küresel güçlerin amaçlarına zarar getirmeyecek anlayışların egemen kılınması önem arz etmektedir. Ülkelerin insan hakları ihlalleri yapıp yapmamasından çok küresel güçlerin enerji kaynaklarının sağlıklı olup olmaması önemli olmaktadır.

Orta Asya ekonomisinde yüz elli yıllık bir periyotta kurulmuş olan bağımlılık ilişkisi Rusları öncelikli konuma getirmiştir. Hem yatırımcı olarak hem de enerji kaynaklarının pazarlayıcısı olarak kurmuş olduğu tekelin verdiği güçle dünya piyasalarında söz sahibi olan Ruslar, fiyat istikrarı konusunda da rekabetçi anlayışı kıran bir yönetim anlayışıyla dünya sahnesinde rol almaktadırlar. Bölge ülkelerinin Pazar tedarikçisi olarak güvenlerini de kazanmış olan Rusya, aynı zamanda uzun dönemli anlaşmalarla artan fiyatların güncellenmediği bir anlayışla bölge ülkelerinin kaynaklarını açıkça sömüren konumda da olmaktadır. Hatta zaman zaman anlaşmaya yanaşmayan ülkelerin boru hatlarına sabotajların bile görülebildiği bir ilişki düzeni genelde Sovyet'ten kalma anlayışlardır.

Çin, istikrarlı büyümesiyle finansman ve yatırım konularında zamanla Rusya'nın önüne geçebilecek bir bölge aktörü olarak dikkat çekmektedir. Yıllarca süren istikrarlı büyümenin meyveleri olarak öne çıkan fazla değerini artan enerji ihtiyacının alternatifli güzergahlarına yatırım olarak kanalize eden Çin, Şangay İşbirliği Örgütü üyeleri olan ülkeler arasında bu birlikten en fazla istifade eden ülke konumuna gelmiştir. Gelecekte daha fazla söz sahibi olmak ve önce ikinci sonra da birinci güç olmak için tasarladığı "Bir Kuşak Bir Yol Projesi" Çin'den Londra'ya kadar uzanan yeni ipek yolu olarak takdim edilmektedir. Yol üzerindeki her ülkeye kazandıracak ama nihai kazanacak olarak Çin'in olacağı biçiminde tasarlanmaktadır.

AB ülkeleri enerjideki artan ihtiyaçlarını karşılamak üzere enerjinin kaynağına da geçiş için alternatif güzergahlarına da büyük önem veren bir anlayıştadır. ABD'nin ambargo uyguladığı İran ile dahi enerji arz güvenliği için anlaşabileceğini ortaya koyan AB, Orta Asya'da hem tek tek ülke politikaları ile hem de bütün bir birlik olarak ilişkiler kurmuş olan bir yapıdır. Enerji kaynakları ve başka ucuz hammadde temini konusunda depo gibi olan Orta Asya'ya pahalı teknolojik ürünler satarak katma değeri yüksek gelirler elde etmektedirler.

Orta Asya ülkelerinin Hint Okyanusu'na geçiş için kapısı görevini gören Hindistan, Orta Asya ile etkileşimde tarihsel süreç içerisinde hep var olmuştur. Ekonomisinin büyümesi ve gelişmesiyle artan enerji ihtiyacını karşılamak için en yakından tedarik edeceği bölge İran'dan sonra Orta Asya'dır. ABD ile arasını bozmak istemediği için İran'a da sadece bağımlı kalmak istemeyen Hindistan için Orta Asya daha fazla stratejik bir yer edinmiş olmaktadır. Hindistan da AB ülkeleri gibi enerji kaynakları ve bazı ucuz hammaddeleri alıp, teknolojik ürünleri satan bir ekonomik ilişki sistemi ile Orta Asya ülkeleri ile yakın ilişki kurmuştur. Özellikle Afganistan'ı da Orta Asya enerji kaynakları yolu üzerinde olması sebebiyle destekleyen ve refah düzeyini yükseltecek yardımlar aktaran Hindistan, Orta Asya ile ciddi ilişkiler kurmanın önündeki engelleri de ortadan kaldırmak felsefesini takip etmiştir.

Türkiye, kültürel ve tarihsel bağları olan Orta Asya ülkeleri ile Sovyetler döneminde zorunlu ilgisizlik süreci yaşamıştır. Beş ülke bağımsızlığını ilân edince ilk tanıyan ülkelerden olan Türkiye, önce ilişkilere hızlı başlamıştır. Ancak daha sonra daha seviyeli bir ilişki düzenini kabul etmek zorunda kalmıştır. Ekonomik

anlamda sayısal olarak en fazla girişimciye sahip ülke olmasına rağmen, yatırımın büyüklüğü bakımından gerilerde kalmaktadır. Hatta bazı ülkelerde sıralamaya bile girememektedir. Ancak bütün bunlara rağmen beş ülkeden en az ilişki Tacikistan'da olmak kaydıyla diğer dört Türk Cumhuriyeti'yle krizlerden kaynaklı dönemsel gerilemeler olsa da istikrarlı bir artış söz konusudur. Çok değişik kalemlerde ihracat ve ithalat söz konusu olmaktadır. Stratejik işbirliği anlaşmaları Türkiye ile Kazakistan ve Kırgızistan ile imzalanmıştır.

İran bölgesinde zengin yeraltı kaynakları ve coğrafi konumuyla özel bir ülkedir. Yönetiminin dünya siyasetinde güven vermeyen anlayışa sahip olması sebebiyle, sürekli ambargo baskısı altında yaşayan insan potansiyeli de bazı durumlarda anlamsız hale gelmektedir. Bütün bunlara rağmen hem AB ülkeleri içerisinde bulduğu destek, hem de Çin, Hindistan ve Rusya ile kurduğu ilişkiler sistemi ile ambargodan etkilenmekte ama çöküş yaşamamaktadır. Orta Asya ülkelerinden Tacikistan'a köken olarak yakın olmasına rağmen Türkmenistan ile en sağlam stratejik ilişki kurmuş olan İran, Türkmen doğal gazı ve Kazakistan petrolünü Basra Körfezine aktaran petrol boru hattını çalıştırmayı başarmıştır. İran, hem ABD, hem Rusya, hem Çin, hem de bölge ülkeleri açısından sınır güvenlikleri konusunda desteklediği kökten dinci gruplar sebebiyle hep diğer ülkeler ile ilişkisini de tehlikeye sokan yapısından kaynaklı olarak güvenilmez bulunmaktadır. Ekonomik çıkarlarda uygun bir partner olarak görenler de Orta Asya'ya fazla dahil etmek istememekte ve İran üzerinden yapılacak başka alternatif enerji koridorlarına destek vermemektedirler.

Sonuç olarak çok uzun süredir büyük güçlerin mücadele alanı olan Orta Asya, gelecekte çıkarılması ihtimali olan yeni enerji kaynaklarının da eklenmesiyle, bu özelliğini daha uzun süre devam ettirecek gibi görünmektedir denilebilir.

Kaynaklar

Antunes, S. ve Camisao, Isabel (2018). Introducing realism in international relation theory. Web: <https://www.e-ir.info/2018/02/27/introducing-realism-in-international-relations-theory/> , 12 Ocak 2021'de alınmıştır.

Arı, T. ve Pirinççi, U. (2010). 11 Eylül'ün gölgesinde Orta Asya'ya yönelik Amerikan politikası. *Orta Asya ve Kafkasya*, Bursa: MKM Yayıncılık, 295-325.

Ay, Z. (2019). İslam öncesi Orta Asya tarihi coğrafyasında Bedahşan Bölgesi ve Türk Tarihindeki yeri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı)*, 153-162.

Barnett, M. ve Duvall, R. (2005). Power in international politics. *International Organization*, 59(1), 39-75.

Brzezinski, Z. (1998). Büyük satranç tahtası: Amerika'nın küresel üstünlüğü ve bunun jeostratejik gereklilikleri, Çev. Yelda Türedi, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Brzezinski, Z. (2012). Amerika ve dünya, Moderatörler: David Ignatius, Brent Scowcroft, Çev: Manolya Aşık, İstanbul: Profil Yayınları.

Budak, T. (2013). Orta Asya'da küresel jeoekonomik rekabet ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 5(9), 125-142.

Carr, E. H. (2015). Yirmi yıl krizi: 1919-1939, Çev. Can Cemgil, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çalışkan, B. (2018). Orta Asya Raporu: Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri Web: https://insamer.com/tr/orta-asya-raporu-donusum-surecinde-turk-cumhuriyetleri_1743.html 30 Ekim 2020'de alınmıştır.

Çınar, B. (2020). Tarihte üçüncü güç ve Orta Asya enerji savaşları. Web: file:///C:/Users/PC/Downloads/TARHTE_UCUNCU_GUC_VE_ORTA_ASYA_ENERJI_S.pdf, 2 Aralık 2020'de alınmıştır, 21-44.

Demirci, A. (2005). Küreselleşen dünyamızda coğrafyanın siyasal gücü ve Türkiye ölçeğindeki rolü *Marmara Coğrafya Dergisi*, (12), 1-16.

Duman, Ç. (2020). Jeopolitik teoriler. Web: <file:///C:/Users/v/Downloads/JeopolitikTeoriler.pdf>, 14 Ocak 2020'de alınmıştır.

Dumankaya, E. M. (2019). Uluslararası İlişkiler ve Güç Kavramı. *Trend Analizi*, Ocak.

- Erkişi, K. (2017). İktisadi Gücün stratejik kullanımı: jeoekonomi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 1025-1035.
- Güneş, E. (2012). Günümüz uluslararası siyasal sistemin yapısı ve güç dağılımı. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (23), 78-101. Erişim Tarihi:18.01.2021
- Hasgüler, M. ve Uludağ, M. B. (2009).Üçüncü Dünya” Yolunda Rusya ve Orta Asya. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (41), 39-60.
- İnan, Ş. (2011). Dünyada ve Türkiye’de jeoekonomi çalışmaları ve jeoekonomi öğretimi.*Bilge Strateji*, 3(4), 83-122.
- Kahya, H.(2008).Bir küresel güç olarak Avrupa Birliği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kurtkan Bilgiseven, A. (1986). Genel sosyoloji, 4. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Küçükcan, T. (2004). Büyük güçlerin hegemonik mücadelesi sürüyor. *2023 Dergisi*, (43), 78-79.
- Makarenko, T. (2010). Orta Asya: güç, siyaset ve ekonominin çatıştığı yer. Web: <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2010/03/30/orta-asya-guec-siyaset-ve-ekonominin-catistigi-yer/index.html> , 6 Kasım 2020’de alınmıştır.
- Mundro, A. (2020). Robert A. DallAmericanPoliticalScientistandEducator. Web: <https://www.britannica.com/biography/Robert-A-Dahl#ref1178984> , 11 Ocak 2021’de alınmıştır.
- Nakip, M. (2012). Önsöz. Bölgesel ve küresel politikalarda Orta Asya.Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., 5-15..
- Nogayeva, A. (2012). ABD, Rusya ve Çin’in nüfuz mücadelesinde Orta Asya: araçlar ve süreçler. *Bilig*, (62), 183-204.
- Nye, J. S. (1990). TheChangingnature of worldpower. *PoliticalScienceQuarterly*, 105(2), 177-192.
- Paramonov, V. ve Strakov, A. (2007). Economicinvolvement of RussiaandChina in Central Asia. *ConflictStudiesResearchCentre Central Asian Series* 07/12 (E), 1-12.
- Pirinççi, U. (2008). Soğuk savaş sonrasında ABD’nin Orta Asya politikası: beklentiler ve gerçeklikler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(1), 207-235.
- Purtaş, F. (2004). Şangay Beşlisinden Şangay İşbirliği Örgütüne Orta Asya’da Rus-Çin stratejik ortaklığı. *2023 Dergisi*, (33), 20-29.
- Purtaş, F. (2006). Avrasya’daki 'yeni büyük oyun' bağlamında Hindistan’ın Orta Asya Politikası politikası. *OAKA* 1(2), 56-77.
- Rahim, M. A. (1988). TheDevolopment of a leaderpowerinventory. *MultivariateBehaviourResearch*, 23, 491-503.
- Sağlam, Z. (2014). Güç kavramı ve Ortadoğu’da değişen dengeler üzerinden güç okuması. *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İnsamer*, Web: <https://insamer.com/wp-content/uploads/2014/02/G%c3%bc%c3%a7-kavram%c4%b1-ve-Ortado%c4%9fuda-de%c4%9fi%c5%9fen-dengeler-%c3%bczerinden-g%c3%bc%c3%a7-okumas%c4%b1.pdf> , 11 Ocak 2021’de alınmıştır.
- Sarı, K. (2020). “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Orta Asya politikası”, Web: file:///C:/Users/PC/Downloads/CIN_HALK_CUMHURİYETİNİN_ORTA_ASYA_POLİTİ.pdf 2 Aralık 2020’de alınmıştır.
- Talas, M. (2003). Küreselleşme ve Türkiye’de kültür politikaları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Tank, P. (2012). TheConcept of Rising Powers. *NOREF PolicyBrief*, Haziran, 1-4.
- Togan, Z. V. (1960). Türk Türkistan.İstanbul: Toprak Yayınları.
- Weber, M.(1993). Sosyoloji yazıları, Çev. Taha Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.